

HIRVAT BİLİM VE SANAT AKADEMİSİ ARŞİVİ'NDEKİ OSMANLI BELGELERİ KOLEKSİYONU

Okan BÜYÜKTAPU*

Öz

Bu makale, bugün Zagreb'de bulunan ve tamamı Bosna Eyaleti'nden kalma 760 belgeden oluşan önemli bir arşiv koleksiyonunu araştırmacıların dikkatine sunmayı amaçlamaktadır. 15. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın sonlarına kadar uzanan geniş bir zaman diliminden evraka ev sahipliği yapan ve bölgenin zengin tarihini yansıtmakta olan bu arşivden, henüz yeterince yararlanılamamıştır. Çeşitli türlerde resmî ve gayri resmî belgeleri içeren koleksiyon içinde fermanlar, beratlar ve buyrulduklar gibi belgelerin yanı sıra temessük, sened ve arzuhal gibi hukuki dokümanlar; tapunname, fetva ve vakıfname gibi dini ve idari kayıtlar; ayrıca mektuplar, vasiyetnameler, muhasebe defterleri ve diğer müteferrik evraklar yer almaktadır. Ağırlıklı olarak devlet kurumları tarafından üretilmiş olan bu evraklar, Osmanlı taşra yönetiminin işleyişine dair değerli bilgiler sunmakta, aynı zamanda Bosna Eyaleti'nde yaşamış toplumun sosyo-kültürel yapısına ışık tutacak zengin veriler içermektedir. Bu çalışmanın temel amacı, bu az bilinen arşiv koleksiyonunun Osmanlı Balkan tarihi araştırmalarına yapabileceği potansiyel katkılara işaret etmektir. Araştırma özellikle, Osmanlı döneminde Bosna Eyaleti'nin idari, sosyal ve kültürel yaşamı üzerine yapılacak gelecekteki çalışmalara zemin hazırlayarak yeni akademik çalışmalara olanak sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Hırvatistan, Hırvat Bilim ve Sanat Akademisi Arşivi, Balkanlar, Osmanlı Belgeleri.

* Öğr. Gör. Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir. E-posta: okan.buyuktapu@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9789-3989.

(Makale Gönderim Tarihi: 14.08.2024 - Makale Kabul Tarihi: 23.12.2024)

Hırvat Bilim ve Sanat Akademisi Arşivi Şarkiyat Eserleri Koleksiyonu müdürü sayın Dr. Tatjana Paić-Vukić'e en içten şükranlarımı sunarım. Kendisi, beni bu koleksiyondan haberdar etmenin yanı sıra makalenin taslağımı titizlikle inceleyerek değerli yorumlar ve önemli düzeltmelerde bulundu. Ayrıca müteveffa Aleksej Olesnicki ve merhum Sulejman Bajraktarević'in sırasıyla katkıda buldukları katalog, bu araştırmanın meydana gelmesini mümkün kılmıştır. Bu vesileyle, bu değerli ilim adamlarının minnet ve hürmetle anıyorum.

Abstract

Collection of Ottoman Documents in the Archive of the Croatian Academy of Science and Art

This paper aims to bring to the attention of researchers a significant archival collection currently housed in Zagreb, consisting of 760 documents originating entirely from the Eyalet of Bosnia. Containing documents spanning from the late 15th to late 19th centuries, this archive reflects the rich history of the region yet remains insufficiently studied. The collection includes various types of official and unofficial documents, such as imperial decrees (ferman), patents of appointment (berat), and administrative orders (buyruldu); legal documents like title deeds (temessük), bonds (sened), petitions (arzuhal); religious and administrative records such as land registry documents (tapuname), religious rulings (fetva), and foundation charters (vakıfname); as well as letters, wills, accounting books, and other miscellaneous records. These documents, predominantly produced by state institutions, provide valuable information on the functioning of Ottoman provincial administration while also containing rich data that sheds light on the socio-cultural structure of the local community that lived in the Province of Bosnia. The main purpose of this study is to emphasize the potential contribution of this little-known archival collection to the study of Ottoman Balkan history. The research particularly aims to lay the groundwork for future studies on the administrative, social, and cultural life of the Province of Bosnia during the Ottoman period, thus enabling new academic works.

Keywords: Croatia, Archive of the Croatian Academy of Science and Arts, Balkans, Ottoman Documents.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki tarihsel varlığı ve mirası, bölgenin sosyo-kültürel dokusunu şekillendiren temel unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarihsel sürecin anlaşılmasında, dönemin diplomatik, idari ve sosyal yaşamına ışık tutan Osmanlı arşiv belgeleri kritik bir rol oynamaktadır. Söz konusu belgelerin önemli bir kısmı, günümüz Hırvatistan sınırları içerisinde yer alan iki prestijli kurumda muhafaza edilmektedir. Bu kurumlardan ilki Hırvatistan'ın kültürel mirasının ve Avrupa ile Balkanlar arasındaki tarihsel bağların somut bir tezahürü olan Hırvat Bilim ve Sanat Akademisi Arşivi'dir (Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti).¹ 1867 yılında Zagreb'de kurulan bu arşiv, Hırvat ve daha geniş bağlamda Balkan tarihi, edebiyatı, dilbilimi ve kültürel kimliği üzerine araştırma yürüten akademisyenler için birincil öneme sahip bir araştırma merkezi niteliğindedir. Osmanlı belge koleksiyonları içeren kataloglanmış ikinci arşiv ise Dubrovnik şehrindeki Devlet Arşivleri'dir ve HAZU arşivlerinin aksine yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından hala çok yoğun şekilde kullanılmaktadır.

Dubrovnik Devlet Arşivleri, 14. yüzyıl sonlarından Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar uzanan geniş bir döneme ait Osmanlı belgelerini barındırmaktadır. Bu belgeler, "Acta Turcarum" adı verilen özel bir tasnif içinde yer almakta olup, Osmanlı-Dubrovnik ilişkilerinin çeşitli yönlerini aydınlatan zengin bir kaynak koleksiyonu konumdadır. Dubrovnik Arşivi'nde ahidnâmeler, merkezden gönderilen fermanlar, beratlar, Bosna ve

¹ Bundan sonra HAZU Arşivi.

Hersek paşalarının buyurulduları, kadılık merkezlerinden gelen hüccetler, ilamlar, fetvalar ve çeşitli yazışmalar bulunmaktadır. Bu belgeler, Dubrovnik'in Osmanlı İmparatorluğu karşısındaki siyasi statüsü, ekonomik ilişkileri ve diplomatik rolü hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Söz konusu Osmanlı belgeleri, özel bir dairede muhafaza edilmiş ve Osmanlı Türkçesini bilen özel yetiştirilmiş memurlar tarafından korunmuş, tasnif edilmiş ve tercüme edilmiştir. Ancak bu arşiv, tarih boyunca çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Napolyon'un işgali sırasında belgelerin bir kısmı imha edilmiş, Avusturya yönetimi döneminde bazı belgeler çalınmış, bazı belgeler ise 1817'de çıkan yangında hasar görmüştür. 1930'larda Fehim Efendić tarafından başlatılan tasnif ve kataloglama çalışmaları, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğrasa da belgelerin korunma şartlarını iyileştirmiş ve sistematik bir tasnif sağlamıştır.²

Makaleye konu olan HAZU Arşivi'nin kuruluş süreci ise dönemin önde gelen entelektüellerinden Josip Juraj Strossmayer'in 1867'de Dalmaçya ve Dubrovnik kökenli şair ve yazarlara ait 39 adet el yazması eseri bağışlamasıyla başlamıştır. Akabinde 1868 yılında, Ivan Kukuljević Sakcinski'nin kapsamlı kütüphanesinin satın alınmasıyla, arşiv daha da zenginleşerek önemli bir koleksiyon merkezi haline gelmiştir. Bu satın alma işlemi, Strossmayer ve Kardinal Juraj Haulik gibi dönemin etkili şahsiyetlerinin mali destekleriyle gerçekleştirilmiş olup, bu durum arşivin gelecekteki genişleme stratejisine temel teşkil etmiştir. Arşiv koleksiyonu, kuruluşundan itibaren yapılan satın alımlar ve bağışlar ile sistematik bir şekilde genişlemeye devam etmiştir. Ortaçağ el yazmalarından modern kişisel koleksiyonlara kadar uzanan geniş bir kaynak çeşidine ev sahipliği yapan bu merkezde kurum ve dernek arşivleri, şahsi/aile arşivleri, el yazmaları, tüzükler ve şark eserleri gibi özel koleksiyonları kapsayan 188'den fazla arşiv fon ve koleksiyonu bulunmaktadır.³

HAZU Arşivi'nde yer alan Şarkiyat Koleksiyonu, Balkanlar ve İslam dünyası arasındaki tarihsel etkileşimi yansıtan zengin bir kaynak çeşitliğine sahiptir. Bu koleksiyon, 14. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar uzanan 2.100 el yazması esere ve 760 Osmanlıca belgeye ev sahipliği yapmaktadır. Hırvatistan Bilimler Akademisi, Osmanlı dönemi mirasıyla ilgili kaynakların ve İslam el yazmalarının kendi tarihleri için önemini erken dönemlerden beri fark etmiş olmasına rağmen, mali sorunlar ve bölgede birbiri ardına patlak veren savaşlar nedeniyle bu alanda özel bir fon oluşturulması 1927 yılına kadar gerçekleşmemiştir. Nihayet bahsi geçen yılda maruf Alman Türkolog Franz Babinger İslam eserlerini satın almakla görevlendirilmiş ve Şark Koleksiyonu'nu kurması için kurumlardan ve kişilerden fon toplanmaya başlanmıştır. Babinger, Ağustos-Ekim 1927 tarihleri arasında Bosna-Hersek'te seyahat ederek bir dizi yazma eser alımında bulunmuş ve 1929 yılının ortalarına kadar Bosna ve Güney Sırbistan'da ve hatta Arnavutluk'ta seyahat etmeye, bilgi toplamaya ve İslam tarihi materyallerinin satın alınması için görüşmeler yapmaya devam etmiştir. Babinger Akademi için alım yaptığı süre boyunca, Şarkiyat Koleksiyonu'nun mevcut varlığının neredeyse dörtte biri olan yaklaşık 500 yazma eser satın almıştır. Ancak Babinger'in Akademinin maddi

² Truhelka 1955, s.39-65; Şabonović 1966, s.391-437, Emecen ve Bostan 1998, s.917-920; Miović 2010, s.857-863.

³ Vuković 2017, s.10-13.

imkanlarını suistimal ettiği ve bazı usulsüzlüklere karıştığı şüphesiyle Ağustos 1929'da iş akdi aniden sonlandırmıştır. Babinger'in ayrılmasından sonra, Ukrayna kökenli Rus Türkolog Aleksei Olesnicki Temmuz 1929'da satın alma sorumlusu olarak görevlendirilmiştir. Şarkiyat Koleksiyonu'nun gelişimi 1929-1943 arasında Olesnicki'nin Akademiye düzenli olarak sunduğu ayrıntılı raporlar, başkanla karşılıklı mektuplaşmaları ve 1931'de kurulan Şarkiyat Koleksiyonu Komitesinin toplantıları gibi gelişmeler sayesinde daha şeffaf yürümüştür. Akademi ayrıca ekonomik kriz başlamadan önce önemli miktarda satın alma fonu toplayarak Bosnalı kurumlara karşı bir avantaj elde etmiştir. 1930'ların başında Yugoslavya'da yaşanan ekonomik kriz HAZU'nun koleksiyon çalışmaları için olumlu sonuçlar verir. Olesnicki, satın almadan önce kasaba ve köylere gelişimi duyuracak ve eser ve belge sahiplerini kendisiyle iletişime geçmeye davet edecek kişiler tutmuştur. Yaptığı gezilerden özellikle de Hersek'teki vahim mali durum nedeniyle buradaki nadir bulunan materyalleri son derece düşük fiyatlara satın aldığını bilinmektedir. Satın almanın yanı sıra, koleksiyon bağışlarla da büyür. Bosna-Hersekli önemli entellektüeller Safvet-beg Bašagić, Hamdija Kreševljaković, Saraybosnalı Aleksandar Poljanić ve Mostarlı Omer Balić değerli el yazmalarını buraya bağışlamışlardır. Aleksej Olesnicki'nin özverili çalışması, Gavro Manojlović'in büyük çabaları ve diğer cömert mali katkılar sayesinde, 1939 yılına kadar koleksiyona uzmanlarca özenle seçilmiş 1.960 cilt eser toplanmıştır.⁴

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra el yazmaları koleksiyonunun büyümesi önemli ölçüde yavaşlar. Akademi'nin bu amaç için yaptığı bağış toplama kampanyası durur. Buna ek olarak, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi ve Saraybosna'da yeni kurulan Şarkiyat Enstitüsü gibi Bosnalı kurumlar, bu türden koleksiyonlar için diğer saygın merkezler haline gelir. 1948-1969 yılları arasında koleksiyonda çalışan Sulejman Bayraktarević, bu koşullarda bile bazı değerli ciltler ve arşiv belgeleri elde etmeyi başarır. Bugün Akademi'nin Şarkiyat Koleksiyonu'nda bulunan yazma eserler ve Osmanlıca belge koleksiyonları 2014 yılında Türkiye Cumhuriyeti Yunus Emre Enstitüsü ile iş birliği yapılarak tamamen dijital ortama aktarılmıştır.⁵ Arşiv koleksiyonunda yer alan yazma eserlerin tanıtımı başka bir makalenin konusu olacak kadar kapsamlı olduğundan, burada sadece belge türlerinin tanıtılması ile yetinilecektir. Fakat öncelikle koleksiyondaki belge içeriklerinden bölgedeki yönetim pratikleri, hukuki uygulamalar ve sosyal dinamikler hakkında kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

Belgeler Işığında Osmanlı Bosna'sında İdari, Hukuki ve Toplumsal Yapı

HAZU Arşivi'ndeki Osmanlı belgelerinin sistematik okuması, imparatorluğun Bosna'daki yerel yönetim yapısı ve sosyal dokusuna dair kayda değer ipuçları sunmaktadır. Yaklaşık dört asırlık yıllık bir zaman dilimini kapsayan bu kayıtlar bölgedeki Osmanlı idaresinin farklı yönlerine ışık tutar mahiyettedir. Belge türleri ve içerikleri, yönetim sisteminin temel unsurlarını net biçimde ortaya koyarken özellikle ferman, berat ve buyruldu türündeki belgeler, yerel yönetimin organizasyonu hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Sultan II. Mahmud dönemine ait fermanlar, Bosna valisi ve

⁴ Paić-Vukić 2017, s.111-120; Paić-Vukić 2022, s.221-227.

⁵ Paić-Vukić 2019, s.35-37.

kadınlarına yönelik talimatları içerirken⁶, Sultan III. Mustafa dönemine ait 1758 tarihli bir berat, Banja Luka kalesindeki askeri personelin atanması ve maaşlarının düzenlenmesiyle ilgili ayrıntılı düzenlemeleri kapsamaktadır.⁷ Hukuki meselelerin kaydı ve çözümü, hüccet türü belgelerde detaylı biçimde yer almaktadır. Saraybosna, Mostar ve Blagaj kadınları tarafından düzenlenen bu belgeler, miras davaları, alım satım işlemleri ve çeşitli anlaşmazlıkların çözümü, bölgedeki ticari faaliyetler ve arazi anlaşmazlıkları gibi sosyal meseleleri ayrıntılı olarak kaydetmektedir.

Yerel halkın yönetimle ilişkileri, özellikle arzuhal ve mahzar türü belgelerden izlenebilmektedir. 1823 tarihli bir arzuhalde görüldüğü üzere, halkın şikayetlerini ve taleplerini üst makamlara iletebilmesi için sistemli bir mekanizma kurulmuştur.⁸ Vergi meseleleri, toprak anlaşmazlıkları ve yerel yöneticilerle ilgili şikayetler bu belgeler aracılığıyla merkezi yönetime ulaştırılmaktadır. Dini kurumların yönetimi ve organizasyonuna dair meseleler de belgelerde önemli yer tutmaktadır. Bu kayıtlar, imparatorluğun bölgedeki dini ve kültürel politikalarını yansıtmaya açısından önemlidir. Askeri organizasyon ve savunma sistemi, özellikle Banja Luka, Blagaj, Mostar ve Počitelj gibi stratejik kalelerdeki görevlendirmelere ilişkin belgelerden anlaşılmaktadır.⁹

Koleksiyon içinde bulunan fetva kayıtları bölgedeki sosyal ve ekonomik ilişkilerin düzenlenmesine dair bilgileri haizdir. Katalogda yer alan 58 fetva kaydı, özellikle miras, evlilik, ticaret ve toprak meseleleriyle ilgili şer'î hükümleri içermekte, toplumsal yaşamın hukuki çerçevesini çizmektedir. Bu fetva koleksiyonu, 18. ve 19. yüzyıllarda Bosna Eyaleti'ndeki İslam hukukunun uygulanışına, toplumsal ve ekonomik ilişkilere, gündelik hayatta karşılaşılan hukuki meselelere ışık tutması bakımından önem taşımaktadır. Fetvaların dili, formatı ve içeriği dönemin hukuk kültürünü ve uygulamalarını yansıtmakta, bölgedeki Osmanlı adalet sisteminin işleyişine dair değerli bilgiler sunmaktadır.

Belgelerdeki dikkat çeken özelliklerden biri de Banja Luka, Blagaj ve Saraybosna gibi şehirlerde tesis edilmiş önemli vakıfların varlığıdır. Banja Luka'da Sultan Süleyman Camii Vakfı, Pir Mezd Vakfı, Edirneli Uzun Mustafa Ağa Vakfı, Careva (Hünkâr) Camii Vakfı ve Hacı Ali'nin Vakfı gibi vakıflarla ilgili bilgilere arşivdeki belgelerden ulaşabilmekteyiz. Ayrıca Blagaj'da Haseki Ali Ağa'nın muallimhane için kurduğu vakıf, Saraybosna'da ise Gazi Husrev Beg ve Gazi Mehmed Beg vakıfları da bölgedeki hayır işleri için hizmet veren önemli merkezlerdir. Vakıfların yönetimi mütevelliler tarafından gerçekleştiriliyorken bu yöneticiler yıllık olarak şer'î mahkemelere hesap vermekle yükümlüydüler. Sultan II. Mustafa'ya ait 1702 tarihli bir fermanan anlaşıldığına göre, Banja Luka'daki vakıf mütevellileri, beylerbeyinin adamlarının vakıf müfettişi olarak atanmasına ve bedava yiyecek talep etmelerine karşı şikâyetle bulunmuşlardır.¹⁰ Belge içerikleri vakıflar gelirlerini çeşitli kaynaklardan sağladığını göstermektedir. Bu gelir

⁶ Orijentalna Zbirka Hrvatske Akademije, Dokument 62; 136; 138. (Hırvat Akademisi Şarkiyat Koleksiyonu, Belge). Bundan sonra OZHAD, D..

⁷ OZHAD, D. 17.

⁸ OZHAD, D. 701.

⁹ OZHAD, D. 112; 120; 262; 453; 536; 546.

¹⁰ OZHAD, D. 39.

kaynakları arasında dükkanlar, değirmenler, araziler, bağ ve bahçeler ile kiralar bulunmaktadır. Elde edilen bu gelirler, cami ve mescidlerin bakımı, dini görevlilerin maaşlarının ödenmesi, eğitim kurumlarının desteklenmesi, yoksullara yardım ve muallimhanelerin işletilmesi gibi çeşitli hizmetlerin finansmanında kullanılıyordu. Görüldüğü üzere vakıflar, Osmanlı Bosnası'nda dini, sosyal ve eğitim hizmetlerinin sürdürülmesinde hayati bir rol oynamıştır. Bu kurumların sağlıklı işleyebilmesi için vakıfların yönetimi ve denetimi için detaylı bir sistem kurulmuş, vakıf mallarının korunması ve gelirlerin amacına uygun kullanılması için özel çaba gösterilmiştir.

Hazu Arşivin'de Bulunan Osmanlıca Belge Tür ve İçerikleri

1. Ferman ve Beratlar

HAZU Arşivi Şarkiyat Koleksiyonunda yer alan Osmanlı belgeleri içinde III. Murad, I. Ahmed, II. Osman, IV. Murad, Sultan İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa, III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim ve son olarak II. Mahmud olmak üzere toplam 16 padişahın ferman ve beratları bulunmaktadır.¹¹ Koleksiyondaki ferman ve beratların çoğunluğu 18. ve 19. yüzyıllara tarihlendirilmekle birlikte, en eski belge 1585 yılına aittir.

Belgelerin içeriği incelendiğinde, çoğunlukla idari ve mali konuları ele aldıkları görülmektedir. Timar ve zeamet tahsisleri, çeşitli dini ve idari görevlere yapılan atamalar ve maaş tahsisleri gibi konular, belgelerde sıkça geçen meseleler arasındadır. Özellikle Bosna bölgesindeki şehir ve kalelerle ilgili çok sayıda belge bulunması, koleksiyonun bölgesel tarih açısından önemini ortaya koymaktadır. Banja Luka, Mostar, Blagaj ve Ljubuški gibi şehirler, belgelerde en sık adı geçen yerleşim yerleri olarak dikkat çekmektedir. Belgelerin fiziksel özellikleri de kataloglamada detaylı bir şekilde kaydedilmiştir. Genellikle 200-600 mm arasında değişen boyutlara sahip olan bu belgelerdeki satır sayıları 6 ile 25 arasında değişiklik göstermektedir. Ayrıca, belgelerin arşive nasıl kazandırıldığı (satın alma, bağış vb.) ve geçirdikleri restorasyon işlemleri de kayıt altına alınmıştır.

Koleksiyonda özellikle dikkat çeken bazı belgeler arasında III. Murad'ın 1585 tarihli Banja Luka'daki Pir Mezid vakfı ile ilgili beratı Osmanlı vakıf sistemi ve şehir tarihi hakkında değerli bilgiler sunmaktadır.¹² I. Ahmed 'in 1617 tarihli, Osijek'te bir müezzin atamasıyla ilgili beratı ise yaklaşık bir buçuk asır Osmanlı yönetimi altında kalan Osijek'le ilgili kıymetli kaynaklardan biridir.¹³ IV. Murad'ın 1634 tarihli Skradin kalesi ve Visovac manastırı ile ilgili fermanı, Osmanlı-Hıristiyan ilişkileri ve sınır bölgelerindeki durumu aydınlatması açısından önem taşımaktadır.¹⁴ I. Mahmud'un 1736 tarihli, Banja Luka kalesindeki topçu birliğine yapılan bir atamayla ilgili beratı¹⁵, II.

¹¹ Yukarıda sayılanlar haricinde Fatih Sultan Mehmed dönemine ait 1472 tarihli iki fermanın faksimilesi de bulunmaktadır.

¹² OZHAD, D. 23.

¹³ OZHAD, D. 26.

¹⁴ OZHAD, D. 120.

¹⁵ OZHAD, D. 55.

Mahmud'un 1830 tarihli, Banja Luka'daki Cami-i Kebir ile ilgili fermanı¹⁶ ve son olarak Abdülmecid'in 1847 tarihli, Bosna'daki Katolik manastırlarının vergilerden muaf tutulmasıyla ilgili fermanı diğer dikkat çekici belgelerdir.¹⁷

2. Buyrulduklar

Arşivinin Koleksiyonu'nda yer alan buyrulduklar içinde çeşitli idari ve mali konuları ele alan emirler bulunmaktadır. Bu buyrulduklar, Bosna ve Hersek bölgesindeki Osmanlı yönetiminin işleyişi hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Koleksiyondaki buyruldukların çoğu, ferman ve beratlarla olduğu gibi, 18. ve 19. yüzyıllara ait olup, çeşitli Osmanlı valileri ve yöneticileri tarafından verilmiştir. Bu belgeler genellikle yerel yöneticilere, kadınlara ve diğer görevlilere hitaben yazılmıştır. Buyruldukların içeriği, atamalar, şikayetlerin incelenmesi, vergi meseleleri ve askeri konular gibi geniş bir yelpazede konuları kapsamaktadır. Türkçe yazılmış ve nesih ile divani gibi farklı hat türleri kullanılmış olan belgelerin fiziksel özellikleri detaylı bir şekilde kataloglara işlenmiştir. Genellikle 150-300 mm genişliğinde ve 200-550 mm uzunluğunda değişen boyutlara sahip olan bu belgelerdeki satır sayıları 4 ile 18 arasında değişmektedir.

17 adet buyrulduğunun bulunduğu bu koleksiyonun dikkat çeken örneklerinden biri 1698 yılına ait bir olan ve Banja Luka'daki Sultan Süleyman Camii vaizinin timar arazisinden alınan oşür vergisine ilişkin şikâyeti ile ilgilidir ve dönemin timar sistemi ve vergi uygulamaları hakkında değerli bilgiler sunmaktadır.¹⁸ Benzer şekilde, 1726 ve 1728 tarihli iki ayrı buyruldu, Banja Luka'daki Careva (Hünkar) Camii'nin hatip ve imamlarının oşür vergisi konusundaki şikayetleri ile alakalıdır.¹⁹ Koleksiyondaki diğer önemli belgeler arasında, 1729 tarihli Zenica nahiyesindeki bir köyün vergi muafiyetini konu alan bir buyruldu²⁰ ve 1821 tarihli Srebrenica'daki bir isyanın bastırılmasına yönelik askeri operasyonları ele alan bir belge de bulunmaktadır.²¹ 1802 yılına ait bir buyruldu, Banja Luka kalesinin tamiri için bir ser-neccar nazırı atanmasını konu ederken²², 1822 tarihli başka bir buyruldu, hacca giderken Akdeniz'de kaybolan bir kişinin mal varlığıyla ilgili bilgiler içermektedir.²³ Dini görevlere yapılan atamalardaki prosedürleri aydınlatan 1837 tarihli bir başka buyruldu, Banja Luka'daki Sultan Süleyman Camii'nde bir hatiplik makamıyla ilgili anlaşmazlığı konu edinmektedir.²⁴ 1851 yılına ait bir buyruldu ise Banja Luka'daki vergi ödemeleriyle ilgili talimatlar içermektedir.²⁵

3. Timar Tezkereleri ve Tapunameler

¹⁶ OZHAD, D. 62.

¹⁷ OZHAD, D. 103.

¹⁸ OZHAD, D. 32.

¹⁹ OZHAD, D. 12.

²⁰ OZHAD, D. 543.

²¹ OZHAD, D. 546.

²² OZHAD, D. 10.

²³ OZHAD, D. 488.

²⁴ OZHAD, D. 25.

²⁵ OZHAD, D. 541.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bosna-Hersek bölgesinde verilen timar tezkerelerinden ve tapu belgelerinden örneklerin yer aldığı bu belge koleksiyonu, 1600'li yıllardan 1800'li yıllara kadar uzanan geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Toplamda 19 adet belgeden 15 tanesi timar tezkeresi, 4 tanesi ise tapuname örneğidir. Timar tezkerelerinde, Bosna'nın çeşitli sancak ve nahiyelerinde askeri ve dini hizmetler karşılığında verilen timar gelirlerinin detayları yer almaktadır. Bu tezkerelerde timarın bulunduğu köy ve nahiyeye isimleri, timar gelirinin miktarı (akçe cinsinden), timarı tasarruf eden kişinin adı, görevi veya timarın tahsis edildiği kale görevi gibi bilgiler kaydedilmiştir. Timarların yıllık geliri genellikle 1400 ila 5999 akçe arasında değişmektedir. Tezkerelerin çoğunda timar gelirinin daha önce başka birinin tasarrufunda olduğu ve el değiştirme sebebi de (ölüm, feragat, görev değişikliği vs.) not düşülmüştür. Örneğin 1609 tarihli tezkerede Krka Sancağı'nın Skradin nahiyesinde Mahmud Balić'e 5.999 akçelik bir timar tahsis edildiği görülmektedir.²⁶ 1643 tarihli belgede ise Kilis Sancağı'nın bugün Hırvatistan sınırları içinde kalan Skradin nahiyesinde, Vrh Rika (Vrlika) Kalesi mustahfızı Yusuf'a 990 akçelik bir gedik timar tahsisinin bilgileri kayıtlıdır. Bu tezkerede kara gözlü, ala kaşlı, ak tenli ve uzun boylu gibi tavsiflerle timarı tasarruf eden kişinin fiziksel özelliklerine dair detaylar da bulunmaktadır.²⁷

Dikkat çeken bir diğer husus, cami imam ve müezzini gibi dini görevlilere tahsis edilen timarlardır. Üç farklı belgede Banja Luka'daki Sultan Süleyman Camii'nin imam ve müezzinine verilen timarlara dair kayıtlar mevcuttur.²⁸ Bu durum, Osmanlı timar sisteminin içerisinde yer alan dini hizmetlileri de göstermesi bakımından önemlidir. Tezkerelerde timarın el değiştirmesine sebep olan durumlar da belirtilmiştir. Genellikle timar sahibinin ölümü üzerine gedik timarların mirasçılara (çoğunlukla oğullarına) intikali söz konusudur. Ayrıca yaşlılık veya başka sebeplerle görevi bırakmak durumunda kalanları timarlarını oğullarına devretmesine dair kayıtlar da bulunmaktadır.²⁹

Tapunameler ise miri arazilerin tasarruf hakkının elden ele geçmesini konu almaktadır. Özellikle 1800'li yıllara ait tapunamelerde satış, miras ve küçük yaştaki çocuklara intikal gibi farklı el değiştirme biçimleri görülmektedir. 1807 tarihli tapunama ilginç bir örnek sunmaktadır. Sipahi Osman kendi timarındaki boş araziye Molla Mustafa Kantardžić, kardeşi Ahmed ve İbrahim Nović'e temizleyerek tarla açmaları için tahsis etmiştir. Bu durum sipahinin kendi timarı içinde belirli şartlarla araziye başkalarının tasarrufuna bırakabildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.³⁰ Satış yoluyla el değiştirmeye 1815 tarihli tapunamede rastlamaktayız. Terzi Osman Paşa, Visoko nahiyesine bağlı Smrekovica köyündeki timar toprağını 1.000 kuruş bedelle Salih Ağa Kurtić'e devretmiştir.³¹ Babadan oğullara miras yoluyla intikal ise 1872 tarihli belgede konu edilmektedir. Bu belgeye göre Ljubuški'nin Brdo köyünde Süleyman'ın ölümüyle

²⁶ OZHAD, D. 85.

²⁷ OZHAD, D. 89.

²⁸ OZHAD, D. 22; 53; 64.

²⁹ OZHAD, D. 42; 81; 92; 98; 152.

³⁰ OZHAD, D. 429.

³¹ OZHAD, D. 122.

tarlası oğulları Mahmud ve Ömer'e kalmıştır.³² Bu belgeler, Osmanlı döneminde Bosna coğrafyasında üç yüzyıla yayılan geniş bir zaman aralığında timar ve tapu uygulamalarının detaylarını gözler önüne sermektedir. Hangi bölgede ne kadar timar geliri olduğu, kimlerin bu timarları ne şekilde tasarruf ettiği, el değiştirme biçimleri ve sebepleri gibi konularda zengin bilgiler içeren bu belgeler, dönemin sosyal ve ekonomik yapısını anlamak bakımından son derece kıymetlidir.

4. Sened ve Makbuzlar

Koleksiyonu'nda yer alan Osmanlı belgeleri arasında bulunan senedler ve makbuzlar (toplam 31 adet) 18. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın sonlarına kadar olan dönemi kapsamakta olup, Bosna ve Hersek bölgelerindeki gündelik hayat, ekonomik ilişkiler ve idari uygulamalar hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Koleksiyondaki senedler, çeşitli ticari ve mali işlemleri belgelemektedir. Bunlar arasında borç senetleri, satış sözleşmeleri, kira anlaşmaları ve çiftlik işletme sözleşmeleri bulunmaktadır. Özellikle, 1860'lı yıllarda Livno kadılığında yapılan çiftlik işletme sözleşmeleri dikkat çekmektedir. Bu sözleşmeler, Osmanlı toprak sisteminin son dönemlerindeki uygulamaları ve çiftçi-toprak sahibi ilişkilerini aydınlatması açısından önemlidir.³³ Belgelerin fiziksel özellikleri de detaylı bir şekilde kaydedilmiştir. Boyutları genellikle 100-200 mm genişliğinde ve 150-300 mm uzunluğunda değişmektedir. Çoğu Türkçe yazılmış olan bu belgelerin bazılarında Boşnakça paralel metinler de bulunmaktadır. Belgelerdeki satır sayıları genellikle 5 ile 32 arasında değişmektedir.

1850-1851 tarihli bir sened, Saraybosna'daki bir ambar memurunun aldığı borç tahılı belgelemektedir. Bu belge, dönemin tahıl ticareti ve depolama uygulamaları hakkında bilgi vermektedir.³⁴ 1867 tarihli bir başka bir sened, Stolac kadılığında bir miras meselesini ele almaktadır.³⁵ 1860 ve 1861 tarihli birkaç sened, Müslüman toprak sahipleri ile Hıristiyan çiftçiler arasındaki ekonomik ilişkileri yansıtan sözleşmelerini içermektedir.³⁶ Koleksiyondaki makbuzlar ise çeşitli vergi ödemeleri, satın alma işlemleri ve borç ödemelerini belgelemektedir. Özellikle, 19. yüzyılın ikinci yarısında Bosna-Hersek'in çeşitli bölgelerinde ödenen vergilerle ilgili makbuzlar, Osmanlı vergi sisteminin işleyişi hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. 1783 tarihli bir makbuz, Saraybosna'da yaşayan bir kişinin aldığı borcu belgelemektedir. Bu makbuz, şehirdeki kredi ilişkileri hakkında fikir vermektedir.³⁷ 1855 ve 1856 tarihli üç makbuz, Prusac (Akhisar) kadılığında yapılan arazi alım-satımlarıyla ilgili vergi ödemelerini belgeleyen³⁸, 1765 tarihli başka bir makbuz, bir vakıf mülkünün kiralınmasıyla ilgilidir. Bu belge, Osmanlı vakıf sisteminin bölgedeki işleyişi ve mülk yönetimi hakkında bilgi vermektedir.³⁹ 1750 tarihli olan ve gayrimüslim tebaadan alınan vergilerin toplanma

³² OZHAD, D. 229,230.

³³ OZHAD, D. 201; 203; 518; 540; 544.

³⁴ OZHAD, D. 132.

³⁵ OZHAD, D. 228.

³⁶ OZHAD, D. 241; 242; 243.

³⁷ OZHAD, D. 227.

³⁸ OZHAD, D. 474; 475; 479.

³⁹ OZHAD, D. 506.

sürecine ışık tutan bir başka makbuz, Ljubuški nahiyesinde ödenen cizye vergisini belgelemektedir.⁴⁰

Görüldüğü üzere bu zengin sened ve makbuz koleksiyonu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna Eyaletindeki ekonomik ve mali yapısını, gündelik hayattaki ticari ilişkileri, toprak sistemini ve vergilendirme uygulamalarını anlamak açısından araştırmacılara eşsiz bir kaynak sunmaktadır. Belgeler, bölgedeki sosyal ve ekonomik değişimleri, farklı etnik ve dini gruplar arasındaki etkileşimleri ve Osmanlı yönetiminin son dönemlerindeki uygulamaları da yansıtmaktadır.

5. Arzuhaller

Koleksiyonda halkın resmi makamlara yaptığı başvuru ve şikayetleri içeren ve çoğu 1700'li ve 1800'li yıllara ait olan 21 adet arzuhale bulunmaktadır. Belgelerin çoğu, Bosna valisi başta olmak üzere kadı ve diğer idarecilere hitaben yazılmıştır ve içerik olarak mülkiyet anlaşmazlıkları, alacak verecek meseleleri, vergi sorunları, askeri görevlilerin uygunsuz davranışları ve miras davaları gibi çeşitli konularda bilgiler ihtiva etmektedir. Arzuhallerde öne çıkan sorunlardan biri tımar sahipleri arasındaki anlaşmazlıklardır. Örneğin 1798 tarihli belgede Hüseyin Sipahi, kardeşi Ali Sipahi ile Blagaj kazasına bağlı Vranovići köyündeki bazı topraklar üzerinde hak iddia etmektedir.⁴¹ 1741 tarihli belgede de benzer bir anlaşmazlık söz konusudur. Murat Sipahi, Nevesinje'ye bağlı Lug köyündeki araziyle ilgili Hüseyin ile yaşadığı sorunu çözmesi için Bosna valisine başvurmuş ve sorununun giderilmesini talep etmiştir.⁴²

Halkın askeri sınıf mensuplarının haksız uygulamalarından şikayetçi olduğu da belgelerdeki konular arasındadır. Tarihsiz bir arzuhale göre Šapci'de görevli askerler maaşlarının adil bir şekilde ödenmesi için Bosna valisine ve Ljubinje ile Saraybosna kadılarına başvurmuşlar ve berat talep etmişlerdir.⁴³ 1738 tarihli belgede Sipahi Murat, diğer sipahilerin haksız muamelelerine karşı Bosna valisinden himaye istemekte ve bu şekilde kendini suistimalden korumayı ummaktadır.⁴⁴ 1742 tarihli örnekte ise Mahmud, Blagaj Kalesi mustahfızı Sipahi Muhammed ile Nevesinje'deki Držane köyünün gelirleri konusunda anlaşmazlık yaşadığını, ancak Muhammed'in Mostar'da oturduğu için Nevesinje kadısının çağrısına uymadığını belirterek valiyi duruma el koymaya çağırılmaktadır.⁴⁵ Emine adlı bir kadının kocasından kalan arazinin Labal? tarafından sahte belgeler ve yalancı şahitlerle ele geçirildiğini belirterek, soruşturma talep ettiği⁴⁶ ve nakit sıkıntısı çektiklerini belirterek vefat eden babalarının birikmiş maaşlarının ödenmesini isteyen Molla Muhammed Halife'nin varisleri bu belgelerde karşımıza çıkan diğer ilginç arzuhaller arasında sayılabilir.⁴⁷

⁴⁰ OZHAD, D. 519.

⁴¹ OZHAD, D. 383.

⁴² OZHAD, D. 258.

⁴³ OZHAD, D. 521.

⁴⁴ OZHAD, D. 256.

⁴⁵ OZHAD, D. 257.

⁴⁶ OZHAD, D. 402.

⁴⁷ OZHAD, D. 50.

Mülkiyet meseleleri, özellikle tarım arazilerinin kullanım hakkı konusundaki anlaşmazlıklar bu belgelerdeki en sık rastlanan şikâyet konuları arasındadır. Bu arzuhallerde genellikle toprak sahipleri haklarının gasp edildiğini, haksız işgallere maruz kaldığını veya komşularıyla sınır ihtilafı yaşadığını belirterek kadıdan veya validen yana adalet aramaktadırlar. Belgeler arasında yer alan ve miras konusunu işleyen 1734 tarihli arzuhal ilgi çekicidir. Blagaj kasabasında yaşayan Aliye Hatun, Mostar'da vefat eden erkek kardeşi Abdülzahir'in mirasından kendisine düşen payı, kardeşinin eşi Meryem Hatun'un vermediğini belirterek bu konuda valilikten yardım istemektedir. Valinin emriyle her iki kadının da Blagaj kadısının huzuruna çıkarılacağı ifade edilmiştir.⁴⁸ Koleksiyondaki en geç tarihli belge olan 1887 tarihli arzuhal ise bir din görevlisinin terfi talebiyle ilgilidir. Gornji Vakuf'taki Bulgurî Camii'nin imam ve hatibi olan Hasan Efendi Ricali-zade, 15 yıldır bu görevi yürüttüğünü belirterek olarak daha yüksek bir konuma getirilmesini talep etmektedir.⁴⁹

Bu arzuhal ve dilekçelerden hareketle Osmanlı yönetiminde halkın şikâyet hakkına sahip olduğu, gerektiğinde en üst makamlara başvurarak hak arayabildiği ve idarecilerin de bu talepleri ciddiye alarak gereğini yapmaya çalıştığı söylenebilir. Bosna valisi başvuruların çoğunda son karar mercii olarak ön plana çıkmakla birlikte, bu konuda kadınlara da önemli bir rol düştüğü de belgelerden anlaşılmaktadır. Belgelerin hemen hepsinde valinin, iddiaların soruşturulması ve şer'î hükme varılması için son sözü kadıya bıraktığını görüyoruz.

6. Fetvalar

Koleksiyonda, Bosna Eyaleti'nin çeşitli şehirlerinde görev yapan müftüler tarafından verilmiş 58 adet fetva örneği bulunmaktadır. Bu fetvalar, şer'î hukukta karşılaşılan çeşitli meselelere dair müftülerin verdikleri hukuki görüş ve kararları içerirken, belgelerin çoğu Saraybosna, Mostar, Foça, Banja Luka ve Rogatica (Çelebi Pazarı) gibi önemli merkezlerin müftüleri tarafından verilmiştir. Belgelerin fiziki özellikleri incelendiğinde, çoğunluğunun tek yaprak halinde olduğu, boyutlarının genellikle 9-11 cm genişliğinde ve 20-24 cm uzunluğunda değiştiği görülmektedir. Fetvaların konuları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Özellikle miras hukuku, alım-satım işlemleri ve aile hukuku ile ilgili meseleler ön plana çıkmaktadır. Koleksiyondaki en erken tarihli fetvalardan biri, Mostarî Ahmed Efendi tarafından 1776-1777 yılında verilen belgedir.⁵⁰ Saraybosna müftüsü Mehmed'in fetvasında ise hastalığı sırasında eşine evini satan birinin ölümünden sonra diğer mirasçıların bu satışı geçersiz sayarak evi terekeye dahil edebilecekleri belirtilmiştir. Diğer bir fetvada ise, ölen bir kadın annesinin hayattayken tüm mal varlığını kendisine bağışladığını iddia ederek diğer mirasçıları mirastan mahrum etmek istese de bunu yapamayacağına hükmedilmiştir.⁵¹

Koleksiyonda kamu hukukunu ilgilendiren fetvalar da mevcuttur. Saraybosna müftüsü Ahmed'in fetvasında, bir kişinin şehirde kazdığı çukurun yağmur suyuyla dolup

⁴⁸ OZHAD, D. 384.

⁴⁹ OZHAD, D. 389.

⁵⁰ OZHAD, D. 212.

⁵¹ OZHAD, D. 712; 713; 714.

yoldan geçenlere zarar vermesi durumunda, halkın bu zararın giderilmesini talep edebileceği belirtilmiştir.⁵² Benzer şekilde, başka bir fetvada komşuları ve yoldan geçenleri rahatsız eden bir helânın kaldırılmasına hükmedilmiştir.⁵³ Vakıf hukukuna dair meseleler de fetvalarda sıkça ele alınmıştır. Örneğin, Saraybosna müftüsü Ahmed'in fetvasında, vakıf arazisi üzerine inşa edilmiş bir dükkânın bir kısmının vakfedilip mahkemece tescil edildiği, diğer kısmının ise tescil edilmeden vakfedildiği durumda, mal sahibinin ölümü halinde tescilsiz kısmın mirasçılara intikal edeceği hükme bağlanmıştır.⁵⁴

7. Hüccetler

Koleksiyonda, 1674 yılından 1879 yılına kadar uzanan oldukça geniş bir zaman dilimine ait Bosna Eyaleti coğrafyasında düzenlenmiş 58 adet hüccet örneğini bulunmaktadır. Hüccetler, Osmanlı hukuk sisteminde kadı mahkemelerinde verilen kararları, yapılan alım-satım işlemlerini, miras paylaşımını ve benzeri hukuki meseleleri kayıt altına alan resmî belgelerdir. Belgelerin çoğu, Blagaj, Saraybosna, Kostajnica, Ljubuški, Prusac, Travnik ve Stolac gibi önemli merkezlerde görev yapan kadılar veya naib unvanını taşıyan adli yetkililer tarafından düzenlenmiştir. Koleksiyondaki en erken tarihli belge, 1674 yılında Skradin kadısı Memi Efendi tarafından Krka Nehri üzerindeki değirmenlerin mülkiyetiyle ilgili verilmiş bir karardır.⁵⁵ En geç tarihli olanı ise 1879'da Saraybosna kadısı Mehmed Nezir'in Pala'da satılan bir ev için verdiği hüccettir.⁵⁶

Hüccetlerin konuları oldukça çeşitlidir. Bunlar arasında mülk satışları, miras davaları, borç-alacak meseleleri, cinayet ve hırsızlık davaları, vakıf işleri, vasi tayinleri gibi çok farklı hukuki meseleler yer almaktadır. Belgelerde mülk alım-satımlarına dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. Örneğin 1696 tarihli hüccette Muhammed Ağa'nın Blagaj'daki evini, avlusunu ve bahçesini 2.360 akçeye İbrahim Bey'e sattığı kayıtlıdır.⁵⁷ 1870-71 yıllarına ait hüccetlerde ise Saraybosna'da yaşayan Nefise Hanım ile kardeşi Abdullah arasında gerçekleşen mülk satışına dair ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Toplam 7.500 kuruşluk bu satışta, evin yanı sıra bahçenin de el değiştirdiği belirtilmiştir.⁵⁸

Koleksiyonda miras konulu pek çok hüccet de göze çarpmaktadır. Bunlardan 1869'da Saraybosna'da düzenlenmiş olan belgeye göre, Çekrekçi Muslihuddin Mahallesi'nden Muhammed Selim Efendi'nin ölümü üzerine küçük yaşta oğulları Abdülrauf ve Eşref'e anneleri Safiye Hanım'ın vasi tayin edildiği, çocukların babalarından kalan gelirden günlük 12'şer kuruş nafaka alacakları hükme bağlanmıştır.⁵⁹ 1853 tarihli belgede ise aynı sene vefat eden Molla İbrahim Durić'in mirasının varisler için hisselerle

⁵² OZHAD, D. 717.

⁵³ OZHAD, D. 722.

⁵⁴ OZHAD, D. 723.

⁵⁵ OZHAD, D. 263.

⁵⁶ OZHAD, D. 694.

⁵⁷ OZHAD, D. 371.

⁵⁸ OZHAD, D. 422; 689; 690.

⁵⁹ OZHAD, D. 178.

bölündüğü kayıtlıdır.⁶⁰ Cinayet ve hırsızlıkla ilgili davalar da hüccetlerde sıkça karşımıza çıkan konular arasındadır. 1801 yılına ait belgede Kozarac'a bağlı Orlovica köyünden Nikola'nın babasının öldürülmesi üzerine köy ahalisinden kan parası talep ettiği⁶¹, 1791 tarihli örnekte ise Stolac'tan Bešli Ağa Sarıca'nın intihar etmesi üzerine yakınlarının hiç kimseden kan parası istemediklerini beyan ettikleri görülmektedir.⁶²

Gayrimüslim tebaanın da Osmanlı mahkemelerine sıkça başvurduğu bu belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin 1726 tarihli hüccette Salih ile Orah? köyünden Vuk veled-i Yovan arasındaki 14.000 akçelik alacak davası görülmüş⁶³, tarihsiz bir hüccette ise Vukola isimli bir zimmînin hırsızlık mağduru olarak mahkemeye geldiği kayda geçmiştir.⁶⁴ 1850 tarihli belgede ise iki Yahudi kardeşin bir Müslüman kadından dükkân satın almaları ile ilgili bilgiler mevcuttur.⁶⁵ Görüldüğü üzere bu zengin hüccet koleksiyonu, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla Bosna Eyaletindeki Osmanlı hukuk uygulamalarına ışık tutmakta, bölge insanının gündelik hayatından ekonomik ilişkilerine, aile yapısından gayrimüslimlerle bir arada yaşamalarına kadar çok geniş bir yelpazede kıymetli tarihsel veriler sunmaktadır. Farklı dini ve etnik kökenden insanların aynı hukuk sistemi içerisinde hak arayabilmeleri de önemli detaylardır.

8. Vakfiyeler

Koleksiyonda iki vakfiye bulunmaktadır. İlki 1647 yılında Banja Luka'da Hüseyin kızı Hatice'ye ait vakfın dönemim kadısı İbrahim tarafından onaylanan vakfiye suretidir.⁶⁶ Belgede vakfedilen mülklerin neler olduğu ayrıntılı olarak belirtilmeden akçe cinsinden karşılıkları verilmiştir. Bu kaynak Osmanlı kentlerinde kadınların da vakıf kurucu olarak önemli roller üstlendiklerine güzel bir örnek teşkil etmektedir. 1788-89 yıllarında düzenlenen ikinci vakfiye Kadı Bali Mahallesi'ndeki bir mektebin hocasına yıllık 18 kuruş, mütevelliyeye ise 3 kuruş ödenmesi şartıyla bir dükkânın vakfedilmesini konu almaktadır. Belgenin kenarına 1820 yılına ait bir not düşüldüğünün görülmesi vakfın uzun yıllar boyunca işlevini sürdürdüğünü göstermesi bakımından dikkate değerdir.⁶⁷

9. Raporlar

Koleksiyon Bosna Eyaleti ve Balkanlar'daki çeşitli olaylara dair 4 adet rapor içermektedir. İlk rapor, iç içe geçmiş birkaç yazışmayı barındıran karmaşık bir belgedir. 1761 ve 1764 yılları arasında kaleme alınan bu metin, Ljubatović köyünden Abdülmümin bin Mustafa tarafından yazılmış bir arzuhal, buna ekli iki adet fetva ve muhtelif tarihlerde düşülmüş notlardan meydana gelen bir rapordan oluşmaktadır.⁶⁸ İkinci rapor Blagaj

⁶⁰ OZHAD, D. 347.

⁶¹ OZHAD, D. 319.

⁶² OZHAD, D. 322.

⁶³ OZHAD, D. 261.

⁶⁴ OZHAD, D. 297.

⁶⁵ OZHAD, D. 411.

⁶⁶ OZHAD, D. 349.

⁶⁷ OZHAD, D. 698.

⁶⁸ OZHAD, D. 767.

mollası İbrahim tarafından 1756'da Bosna valisine gönderilmiştir. Blagaj'ın Bendul köyünden bazı kişilerin bir yıllık vergi borçlarını ödememeleri üzerine Saraybosna'dan bir mübaşirin görevlendirildiği, ancak köylülerin bu memurun ve maiyetinin masraflarını da karşılamayı reddettikleri belirtilmektedir. Molla İbrahim, 31,5 kuruşluk bu masrafın tahsili için validen yardım istemektedir.⁶⁹ Üçüncü rapor 1758 yılında Blagaj kadısı tarafından Bosna valisine hitaben yazılmıştır. Zülfikar Paşa'nın, Murat Sipahi aleyhine açtığı bir davada, para ödemelerinin yapılmaması ve toprak mülkiyetinin devredilmemesi konuları işlenmektedir. Yapılan soruşturma sonucunda Zülfikar Paşa'nın şikayetinin asılsız olduğu anlaşılmıştır.⁷⁰ Dördüncü rapor ise 1877 yılında cereyan eden Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kaleme alınmıştır. Sofya'daki Osmanlı komutanı tarafından gönderilen bu kısa raporda, Plevne'deki muharebelerde Rus ve Osmanlı ordularının kayıpları hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre beş ayrı çarpışmada 61 bin Rus askeri hayatını kaybederken Osmanlı tarafının zayıtı 1500 ölü ve 3000 yaralı olarak kaydedilmiştir.⁷¹

10. Mektuplar

Koleksiyonda 1679 ile 1890 yılları arasında yazılmış 32 özel mektup bulunmaktadır. Mektupların çoğunluğu 1800'lü yıllara aittir ve içerik bakımından dönemin sosyal, ekonomik, askeri ve idari meselelerine ışık tutmaktadır. Mektupların yazarları ve muhatapları arasında aile fertleri, askeri görevliler, din adamları ve devlet memurları gibi farklı kesimlerden insanlar yer almaktadır. Bazı mektupların kime hitaben yazıldığı veya kimin tarafından kaleme alındığı meçhuldür.

Koleksiyondaki en eski tarihli mektuplar, 1679 ve 1681 yıllarında Krka sancakbeyi Muhammed tarafından kadıya gönderilenlerdir.⁷² Her iki mektupta da sancakbeyi, kendi idaresi altındaki bölgede yaşanan toprak anlaşmazlıklarının şeriata uygun biçimde çözülmesini istemektedir. Bu belgeler, Osmanlı taşra teşkilatının işleyişi ve sancakbeyi ile kadı arasındaki resmi yazışmalara güzel birer örnek teşkil etmektedir. Aile fertleri arasındaki yazışmalar da koleksiyonun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Örneğin 1756 tarihli mektupta Abdullah Efendi, Ljubuški'de oturan kardeşi Molla Halil'i aile bireylerinin tasarrufundaki topraklar hakkında bilgilendirmektedir.⁷³ 1830 tarihli başka bir mektupta İbrahim, İstanbul Tophane'de çavuş olduğunu bildirmekte ve gönderdiği 15-16 mektuba hiç cevap alamadığından yakınmaktadır.⁷⁴ Bunların yanı sıra babalar ve oğullar arasındaki yazışmalar, kardeşler arasındaki yazışmalar gibi benzer içerikli örnekler de sıklıkla rastlanmaktadır. Askeri konulara değinen mektuplar da dikkat çekmektedir. Tarihsiz ve imzasız bir mektup, gümüş ve altın işlemeli karabina yapımı ve fiyatlandırması hakkındadır.⁷⁵ 1802 tarihli örnekte ise Bihaç kaptanı İbrahim, Kozarac Kaptanı'na bölgelerinde faaliyet gösteren eşkıyaların yakalanması için iş birliği

⁶⁹ OZHAD, D. 313.

⁷⁰ OZHAD, D. 292.

⁷¹ OZHAD, D. 485.

⁷² OZHAD, D. 194; 195.

⁷³ OZHAD, D. 348.

⁷⁴ OZHAD, D. 160.

⁷⁵ OZHAD, D. 182.

yapmayı teklif etmektedir.⁷⁶ 1890 tarihli diğer bir mektupta ise Basri-zade Mustafa, Saraybosna'da imamlık yapan Atıf Efendi'ye hac ziyaretine çıkmayı planladığını haber vermektedir.⁷⁷

Koleksiyondaki mektupların bir kısmı resmi makamlara hitaben yazılmıştır. Örneğin 1858 tarihli belgede Rogatica müftüsü Mehmed Reşid, Saraybosna'daki üst düzey bir memura yazdığı mektupta, vali tarafından görevlendirilen Seyid Efendi'nin şehirlerine geldiğini, halkın memnuniyetini ifade eden bir mahzar hazırladığını bildirmektedir.⁷⁸ Mektuplar arasında göç olgusu ile ilgili olan mektuplar da bulunmaktadır. 1882 tarihli mektuba göre Türkiye'ye göç eden Ahmed Azmibeg Kulenović kardeşine yazdığı mektupta oradaki hayat şartlarından bahsetmektedir.⁷⁹ İzmir'e göç etmiş olan İsmail Aşık-zade'ye ait olan 1885 tarihli mektupta, İsmail Bey kardeşine memlekete dönme arzusunu dile getirmekte, ancak izinsiz olarak geri dönenlerin tutuklandığını öğrendiği için bu fikrinden vazgeçtiğini belirtmektedir. Bunun yerine Bosna'daki mal varlığını satarak İzmir'de evlenmeye karar verdiğini bildirerek, kardeşinin bu konuda yardımcı olmasını istemektedir.⁸⁰

Mektuplar arasında beynelmilel içerikli belgeler de dikkati çekmektedir. Bosna'da görevli Osmanlı memurlarıyla Hırvatistan'daki muhatapları arasındaki resmi bir yazışma bulunmaktadır. 1868 tarihli mektupta Bihaç'taki Hüseyin Zeki Efendi, Hırvatistan'ın sınır vilayeti valiliğinde görevli Dragoman Emil Wickerhauser'e sınır problemleri ile ilgili yazı yazmıştır.⁸¹ Bu mektuplar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında Bosna coğrafyasındaki toplumsal yapıyı, kurumları ve gündelik hayatı yansıtmaları bakımından son derece kıymetli tarihsel vesikalardır. Farklı toplumsal katmanlardan insanların şahsi meselelerini, taleplerini ve şikayetlerini dile getirdiği bu yazışmalar, bizlere dönemin atmosferini yakından hissetme imkânı sunmaktadır.

11. Vasiyetnameler

Koleksiyonda toplam üç vasiyetname bulunmaktadır. İlk vasiyetname, 1836 yılında Stolac şehrinde tanzim edilmiş bir vasiyetnamedir. Salih Tursa isimli kişi, kendi cenazesi için gereken 752 kuruşluk masrafı belirleyerek bunu kayıt altına aldırılmıştır. Stolac'ta görev yapan Molla Süleyman Ragıb tarafından onaylanan bu vasiyet, diğer iki vasiyetnameye kıyasla daha kısa ve öz bir metne sahiptir.⁸² İkinci belge, yine Saraybosna'da Debbag Süleyman Mahallesi'nden 21 yaşındaki Hasan Hâşim'in 1847'de yazdırdığı vasiyetnamedir. Hasan Hâşim vasisi olarak öncelikle babasını, onun yokluğunda ise Molla Kurtiç Mustafa Efendi'yi tayin etmiştir. Vasiyetnamenin hemen ardından cenaze masraflarının dökümünün yapıldığı bir hesap pusulası da kayda geçirilmiştir. Bu durum, vasiyetin ölüm döşeginde verildiğine ve hemen yerine

⁷⁶ OZHAD, D. 340.

⁷⁷ OZHAD, D. 562.

⁷⁸ OZHAD, D. 530.

⁷⁹ OZHAD, D. 659.

⁸⁰ OZHAD, D. 580.

⁸¹ OZHAD, D. 741; 742.

⁸² OZHAD, D. 224.

getirildiğine işaret etmektedir.⁸³ Üçüncü ve son vasiyetname ise 1848 yılında Saraybosna'nın Nalçacı Osman Mahallesi'nde yaşayan Derviş Mustafa Bey Balušić'in kızı Afife tarafından kaleme alınmıştır. 1811-12 doğumlu olan Afife Hanım, kızı Fatma'ya hitaben vasiyette bulunmuştur. Bu vasiyetname vesilesi ile bir kadının miras bırakma hakkını kullandığını görmemiz dikkate değer bir bilgidir.⁸⁴

12. Müteferrik Defterler

Koleksiyonda üç adet müteferrik defter bulunmaktadır. Defterler, vergi kayıtları, miras dağılımı ve diğer mali-hukuki konularda tutulan resmi kayıtları havidir. İlk defter tarihsiz olup, Foča'nın Hacı Mustafa Mahallesi'nde vefat eden Dayı Muhammed'in terekisinin paylaşımını konu almaktadır. Foča müftüsü Salih Efendi tarafından imzalanan bu dökümden, ölenin geride bıraktığı malların mirasçılar arasında ne şekilde bölüştürüldüğünün kaydedildiği görülmektedir.⁸⁵ İkinci defter ise 1758-59 yıllarına ait bir vergi defteridir. Bosna valisi Muhammed Paşa (Kukavica) adına Blagaj naibi tarafından tutulan bu kayıta, Blagaj ahalisinin rızasıyla belirlenen 1 yıllık vergi miktarının 2 yük (1 yük=100.000 akçe) ve 91.600 akçe olduğu belirtilmiştir.⁸⁶ Bu iki defter, Osmanlı taşra idaresinde vergilerin nasıl toplandığını ve merkez-yerel ilişkilerini göstermesi bakımından kıymetli örneklerdir. Üçüncü defter ise 1789'da Dubica savaşında şehit olan Ahmedbey Rıdvanbegoviç'in muhallefatının mirasçılara paylaşımını içeren bir defterdir. Stolac kadısı İbrahim Vehbi Efendi tarafından tutulan kayıta müteveffanın hanımı, oğulları ve kızı arasında mirasın ne şekilde bölüştürüldüğü listelenmiştir.⁸⁷ Bu defter vasiyetname örneğinde olduğu gibi İslam miras hukuku uygulamalarına dair önemli bir tanıklık sunmaktadır. Son olarak 18. yüzyıla ait muhtelif defterlerin parçalarını içeren üç adet belge daha mevcuttur. Bunlar Saraybosna yakınlarındaki Pale kasabasına ait kayıtlar olup, koleksiyona sonradan eklenmiş bazı mektuplarla birlikte muhafaza edilmektedir.

Sonuç

Zagreb Hırvat Bilim ve Sanat Akademisi Arşivindeki Osmanlı belgeleri koleksiyonu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki varlığını ve Bosna-Hersek üzerindeki idari, sosyal ve kültürel etkilerini aydınlatmak açısından yeni yaklaşımlara gebe dir. 760 adet kataloglanmış belge olmasına rağmen, koleksiyonda defterler, vakfiyeler ve raporlar gibi birden fazla sayfaya sahip olan çok sayıda kaynak bulunmakta, bu da koleksiyonun aslında ilk akla gelenden daha fazla miktarda belgeye sahip olduğu anlamına gelmektedir. Koleksiyon hakkında daha detaylı bilgi vermek bu makalenin hem kapsamını hem de sınırlarını aşacağı için olabildiğince özlü ve kısa şekilde belgeler hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu vesileyle belirtilmelidir ki koleksiyonun hala yeni keşif ve araştırmalara olanak sağlayacak, birçok kullanılmamış materyale ev sahipliği yapmaktadır. Tarihsel bağlam açısından bu koleksiyon Osmanlı İmparatorluğu

⁸³ OZHAD, D. 198.

⁸⁴ OZHAD, D. 189.

⁸⁵ OZHAD, D. 351.

⁸⁶ OZHAD, D. 391.

⁸⁷ OZHAD, D. 386

Bosna'sındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğini ve zamanla nasıl evrildiğini anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Belgeler, Osmanlı yönetiminin Bosna-Hersek toprakları üzerindeki etkisini, bu dönemde gerçekleşen idari uygulamaları ve hukuki düzenlemeleri gözler önüne sererek, tarihçiler için kıymetli bir kaynak haline gelmektedir. Bu belgeler ayrıca yerel toplum arasındaki etkileşimlerin izlerini yansıtmaktadır. Buradaki koleksiyon vasıtasıyla tımar sistemi, vergi uygulamaları, vakıf kurumları ve kadı sicilleri gibi belgeler aracılığıyla Osmanlı ve Bosna toplumları arasındaki iktisadi ilişkilerin ve toplumsal dinamiklerin nasıl geliştiğini takip etmek mümkündür. Belgeler, aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra yönetim yapısı ve Bosna halkının Osmanlı idaresi altındaki yaşam koşulları hakkında da zengin bilgiler sunmaktadır. Arşivin yapılacak yeni tarih araştırmalarına katkıları, bu koleksiyonun belki de en kritik yanını oluşturmaktadır. Osmanlı belgelerinin titizlikle korunması, dijitalleştirilmesi ve araştırmacılara sunulması hem bugünkü hem de gelecekteki Osmanlı ve Balkan tarihi çalışmalarına büyük katkılar sağlayacaktır. Bu koleksiyon, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek ve Hırvatistan coğrafyasındaki tarihsel gelişimini değil, aynı zamanda Osmanlı-Balkan ilişkilerini daha geniş bir bağlamda incelemek isteyen yeni araştırmacıları beklemektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Orijentalna Zbirka Hrvatske Akademije, Dokument (Hrvat Akademisi Şarkiyat Koleksiyonu, Belge)

OZHAD, D. 10; 12; 17; 22; 25; 26; 32; 39; 42; 50; 53; 55; 62; 64; 81; 85; 89; 92; 98; 103; 112; 120; 122; 132; 136; 138; 152; 160; 178; 182; 189; 194; 195; 198; 201; 203; 212; 224; 227; 228; 229; 230; 241; 242; 243; 256; 257; 258; 261; 262; 263; 292; 297; 313; 319; 322; 340; 347; 348; 349; 351; 371; 383; 384; 389; 391; 402; 411; 422; 429; 453; 474; 475; 479; 485; 488; 506; 518; 519; 521; 530; 536; 541; 543; 544; 546; 550; 562; 580; 659; 689; 690; 694; 698; 701; 712; 713; 714, 717; 722; 723; 741; 742; 767.

İkincil Kaynaklar

- Emecen ve Bostan 1998 Feridun M. Emecen, İdris Bostan, “Dubrovnik Arşivi’ndeki Osmanlı Belgeleri ile İlgili Rapor”, *Belleten*, C. LXII, 235, S. 235, s. 917-920.
- Miović 2010 Vesna Miović, “History of the Ottoman Documents in the State Archives of Dubrovnik (Ragusa)”, *Perspectives on Ottoman Studies: Papers from the 18th Symposium of the International Committee of pre-Ottoman Studies (CIEPO) at the University of Zagreb*, s. 857-863, ed. Ekrem Čaušević, Nenad Moačanin, Vjeron Kursar, LIT Verlag, Berlin.
- Paić-Vukić 2017 Tatjana Paic-Vukic, “Collecting manuscripts for the Oriental collection of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts: The role of Franz Babinger”, *Archivum Ottomanicum*, 34, s. 111-122.
- Paić-Vukić 2019 Tatjana Paić-Vukić, “Orijentalna zbirka Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti”, *Glasnik HAZU*, VI/10, s. 35-37.
- Paić-Vukić 2022 Tatjana Paić-Vukić, “Presenting the Ottoman Heritage: An Exhibition of Islamic Manuscripts in Zagreb”, *Life on the Ottoman Border: Essays in Honour of Nenad Moačanin*, s. 221-227, ed. Vjeron Kursar, FF Press, Zagreb.
- Şabanoviç 1966 Hazım Şabanoviç, “Dubrovnik Devlet Arşivindeki Türk Vesikalari”, *Belleten*, çev. İsmail Eren, C. XXX, S. 119, s. 391-437.
- Truhelka 1955 Ciro Truhelka, “Dubrovnik Arşivinde Türk - İslav Vesikalari”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, S.1, s. 39-65.
- Vuković 2017 Marinko Vuković, “Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu”, *Hrvatska Revija 2*, XVII/2017, s. 10-13.

SUMMARY

This paper aims to bring to the attention of researchers a significant, yet understudied collection of Ottoman documents housed at the Croatian Academy of Sciences and Arts (HAZU) in Zagreb. This collection comprises 760 documents from the Eyalet of Bosnia, most of the which date back to the 18th and 19th centuries. The HAZU Archive in Zagreb, established in 1867, holds a significant collection of Ottoman documents that reflect the deep historical ties between the Balkans and the Ottoman Empire. These documents, preserved in this Croatian archive, are essential for understanding the political, social, and cultural dynamics of the region during Ottoman rule. Despite its importance, this collection has not been extensively studied in academic research, unlike the State Archives in Dubrovnik, which researchers have used more often.

The documents in the Zagreb collection encompass various types of official and unofficial records. State papers include imperial decrees (*ferman*), patents of appointment (*berat*), and administrative orders (*buyruldu*). Ottoman sultans and high-ranking officials often issued these documents, which provide detailed information on the governance and administrative practices in the Bosnian Province. Legal documents such as title deeds (*temessük*), bonds (*sened*), and petitions (*arzuhal*) shed light on land ownership, financial transactions, and the legal concerns of the local population. Religious and administrative records, including land registry documents (*tapuname*), religious rulings (*fetva*), and foundation charters (*vakıfname*), offer insights into the religious and cultural life of the region. Additionally, the collection contains letters, wills, accounting books, and other miscellaneous records that provide a more personal perspective on life in Ottoman Bosnia. For example, the letters reveal details about the relationships between different social groups, the daily concerns of individuals, and the interactions between the local population and the Ottoman authorities. The wills in the collection, though fewer in number, are particularly revealing of the personal and familial concerns of the time, such as inheritance, religious practices, and the roles of women in society.

The documents in the HAZU archive are invaluable for understanding the intricate workings of the Ottoman provincial administration and the socio-cultural dynamics in Bosnia during Ottoman rule. The imperial decrees and other state papers highlight the central government's efforts to maintain control over the distant province, while the legal documents illustrate the complexities of land ownership and legal disputes in the region. The religious records, including religious rulings (*fetva*) and foundation charters (*vakıfname*), provide evidence of the religious and charitable activities that were central to Ottoman society. Furthermore, the personal documents in the collection offer a unique glimpse into the lives of ordinary people in Bosnia. These records are particularly important for understanding the social history of the region, including the interactions between different religious and ethnic groups and the impact of Ottoman rule on local communities. The collection also contains documents related to significant historical

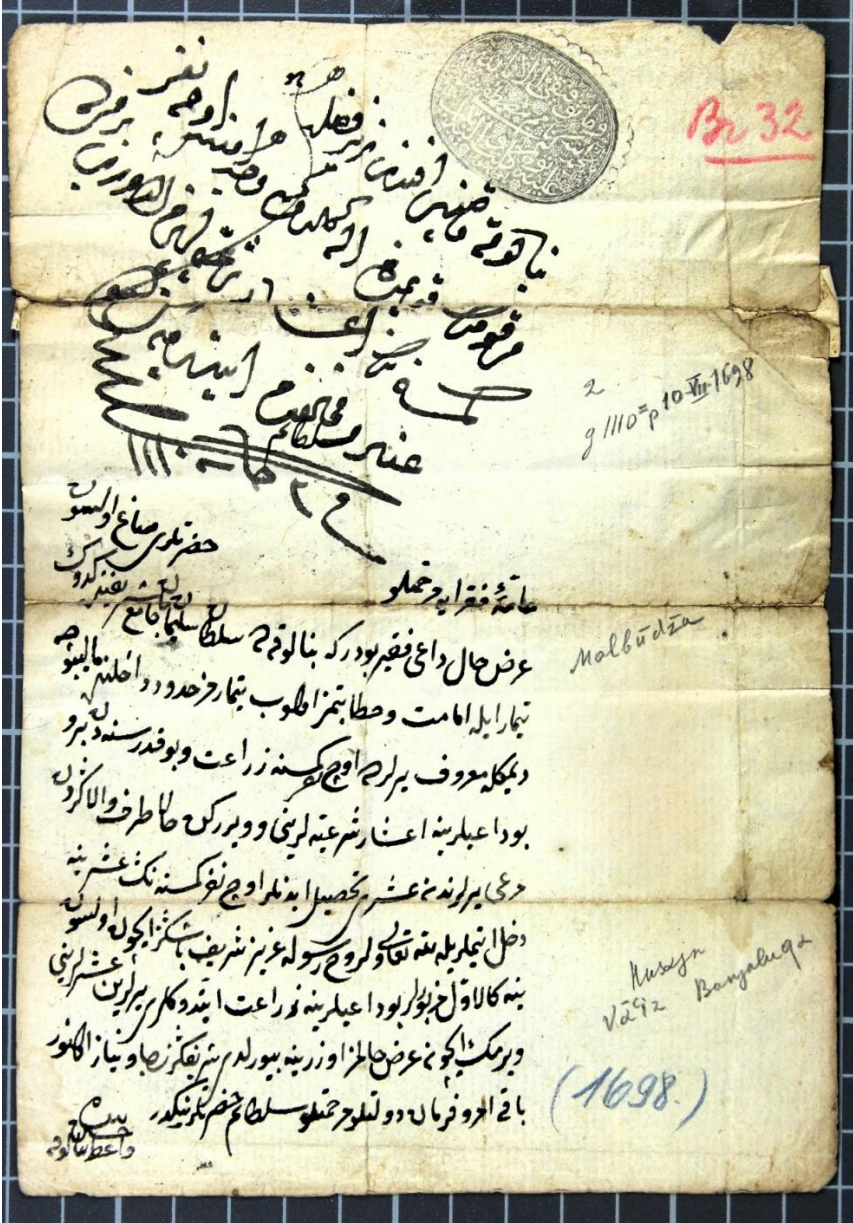
events, such as the Ottoman-Habsburg wars and the reforms of the Tanzimat period, which further enhance its value for researchers.

The Ottoman document collection at HAZU in Zagreb is a rich and largely untapped resource that holds enormous potential for advancing our understanding of Ottoman history in the Balkans. This collection offers a comprehensive view of the administrative, legal, and social aspects of life in Ottoman Bosnia, making it an essential resource for scholars in these fields. Future research should focus on analyzing these documents in greater detail to uncover new insights into the history of the region. By drawing attention to this collection, this study hopes to encourage further exploration and academic discoveries in Ottoman and Balkan studies.

EKLER

Ek 1. Bosna Beylerbeyine hitaben yazılan 1588 tarihli III. Murad dönemine ait ferman. OZHAD D.117.

Ek 2. 1698 tarihli arzuhal üzerine buyruldu. OZHAD D.32

